

LA PINTURA CERÀMICA D'ALFARA DEL PATRIARCA

1. Taulell gòtic

2. Taulell gòtic

3. Taulell del s.XVI

4. Escut dels Cruïlles

5. Socolada de l'església

Alfara posseeix un conjunt ceràmic que comprén des del segle XV fins el XX i que cal tenir en consideració pel seu interès històric, artístic, etnològic i patrimonial. Es tracta de pintura ceràmica sobre taulell amb diferents tipologies i funcions com plafons devocionals, plaques de nom de carrer, taulells de mostra per a paviments i recobriments de murs, etc.

Els taulells més antics que es conserven provenen del Palau de la Senyoria. Alguns encara els localitzem al sòl, especialment als balcons que aboquen al pati, però la majoria estan emmarcats i formen part de la col·lecció de l'Ajuntament. Són taulells gòtics monocroms amb blau cobalt produïts als obradors de Manises i Paterna durant la segona meitat del segle XV. Els motius ornamentals són de dos tipus. Un té la rosa gòtica de quatre pètals vorejada per una orla amb ratlles diagonals (fig. 1) i l'altre una flor circular voltada per quatre fulles de card en forma de molinet (fig. 2). Es combinaven als paviments amb taulells més grans d'argila sense envernissar o amb taulells de "mocador". De cronologia posterior, segle XVI, hi ha tres models distints també amb blau cobalt (fig. 3).

El Museu Nacional de Ceràmica González Martí té entre els seus fons un taulell heràldic amb número d'inventari 1/2507 procedent del Palau d'Alfara (fig. 4). Amb blau cobalt i morat de manganès es representa de cairó l'escut voltat d'ornamentació vegetal i emmarcat per doble llistell. Es tracta d'armes parlants del llinatge dels Cruïlles, senyors d'Alfara durant els segles XV i XVI¹, on veiem diverses creus escampades sobre el fons.

Del Renaixement i del primer Barroc, segles XVI i XVII, no ens ha aplegat cap mostra. Almenys, l'església i el convent de Sant Dídac en tindrien per a recobrir murs de capelles i potser també el claustre. De fet, un document de 1665 referent al convent menciona *rajoletes de Manises*² per a la socolada de la capella de la Comunió. Encara que s'anomenaven rajoles de Manises, els centres productors de taulells havien canviat durant el segle XVI i ara era la ciutat de València sobretot on es concentraven la majoria d'obradors.

A la capella de Sant Antoni de Pàdua i Santa Bàrbara de l'església de Sant Bertomeu perdura una socolada datada vers 1780, època d'esplendor del Rococó i de la taulelleria valenciana. Recorre els laterals de la capella i està composta per set taulells en altura de 21 x 21 cm. S'hi representen dos miracles de sant Antoni, un a cada banda de l'altar: a l'esquerra, la predicació als peixos i a la dreta, l'ase agenollat davant la custòdia. Les escenes estan emmarcades per decoració vegetal i tot voltat per dos models de taulells de mostra: un amb rocallis marrons i palmes i l'altre amb cintes d'ermini amb ramells de flors nugats amb llaços grocs (fig. 5). En els pilars d'entrada a la capella hi ha dues floreres excepcionals, de gran qualitat tècnica i artística, atapeïdes de fulles i diverses espècies florals on predominen els colors verd turquesa i esmeralda

amb tocs morats, marrons i grocs (fig. 6). Sembla que la composició del conjunt no és del tot original, sinó que és fruit d'alguna remodelació posterior, ja que trobem en els racons dels pilars taulells de mostra amb rocalls blaus datats vers 1750, trenta anys anteriors a la resta de la socolada. A més, la sanefa d'erminis té taulells trabucats i fora de lloc, com si en algun moment s'hagués desmuntat, potser durant el segle XIX. Fou repristinat en els anys 80 del segle XX, moment en què s'afegiren alguns taulells que faltaven.

A finals del segle XVIII, entre 1790 i 1800, es pintaren el plafó de la Trinitat (fig. 7), al carrer Major núm. 12; el de la Mare de Déu del Roser (fig. 8), al carrer de Cavallers núm. 18; i el taulell de la Mare de Déu dels Desemparats (fig. 9) en el núm. 15 del mateix carrer. Els dos primers constitueixen un bon exemple de ceràmica devocional popular situada a les façanes de les cases, als carrers del poble. L'últim s'obrà a l'exterior en els anys 80 del segle XX. Pel format de taulell únic, pertany segurament a l'àmbit privat. Tots foren produïts als obradors de la ciutat de València, que mostraven en aquella època certa estandardització degut a l'excel·lent nivell tècnic i artístic assolit.

El plafó del carrer Major és triple. Està format per 6 taulells (3 x 2) dels quals la Trinitat ocupa els quatre superiors. La Mare de Déu dels Desemparats i Santa Bàrbara, patrona d'Alfara, es representen en els inferiors, cadascuna en un sol taulell.

La Trinitat d'Alfara mostra la iconografia més comuna en els plafons ceràmics valencians. Déu pare i Déu fill, amb edats diferents, estan asseguts sobre un tron de núvols amb l'orbe als peus. El colom de l'Esperit Sant, voltat dels raigs de la gràcia, sobrevola els caps. Déu pare té a les mans el ceptre del poder i el fill sosté la creu mentre mostra les ferides dels peus i mans. El fet que la representació estiga limitada a només quatre taulells obligà el pintor ceràmic a comprimir la composició, posant els personatges en posicions forçades i incòmodes, i encongint les anatomies.

7. Trinitat. Carrer Major

6. Socolada de l'església

Existeixen plafons molt semblants i amb la mateixa cronologia al carrer del Sol de Picanya, al carrer de Sant Josep d'Albal, al carrer de Lluís Despuig de València (desaparegut) i al carrer del Sant Crist de Senija (recompost). Les coincidències estilístiques i formals ens indiquen que tots són obra del mateix pintor o obrador valencià³. En els casos anteriors, a més de tindre la inscripció *Santo Dios, Santo Fuerte, Santo Inmortal, líbranos, Señor, de todo mal*, la composició està menys abarrotada (excepte Senija) perquè la representació ocupa més de quatre taulells i per tant no queda tant supeditada a la grandària del suport. Aquest fet no suposa de cap manera una millor qualitat respecte al plafó d'Alfara, ja que tots participen de la ingenuïtat pròpia de la ceràmica devocional de l'època.

Santa Bàrbara, situada davall a la dreta, apareix vestida a la romana i porta a les mans la palma del martiri i la custòdia. La torre on estigué captiva amb les tres finestres al·lusives a la Trinitat apareix en primer terme. La iconografia de la santa

8. Mare de Déu del Roser.
Carrer de Cavallers

ha variat molt poc al llarg dels anys. Així la veiem també en els goigs a *Santa Bàrbara Virgen y Màrtir, venerada en la iglesia parroquial del lugar de Alfara del beato Patriarca* datats en la segona dècada del segle XIX i també en la imatge processional de l'església. El dibuix amb perfilat de manganès encara s'aprecia en la major part del taulell, però ja és patent la nova manera d'entendre la pintura ceràmica que s'imposarà en el segle XIX. Ens referim a la vegetació del fons, que no ha estat dibuixada prèviament, sinó que està tractada amb xicotetes pinzellades en un intent d'aproximar-se a la pintura de cavallet. Fins i tot utilitza ja els verds de tonalitats apagades, com de fulla seca, en lloc dels colors cridaners de l'etapa rococó anterior.

El plafó de la Mare de Déu del Roser està format per 6 taulells (3 x 2), els dos inferiors partits. La imatge mostra la iconografia més senzilla i més comuna. Apareix

dreta amb el Xiquet al braç voltada de núvols. Porta túnica taronja, mant blau i corona. Els dos personatges estenen els braços per a mostrar els rosaris. Els òxids de cobalt i de ferro no han cuit bé al forn, de manera que trobem bombolles en el blau del mant i en la túnica taronja. Malgrat aquest xicotet defecte de cuita, el plafó té una gran vàlua. A Alfara, almenys durant el segle XIX, hi havia molta devoció a la Mare de Déu del Roser. És més, se celebrava la festivitat en octubre de manera independent a les festes patronals d'agost.

9. Mare de Déu dels Desemparats.
Carrer de Cavallers

La Mare de Déu dels Desemparats del carrer de Cavallers és semblant a la del carrer Major, i les dues estan representades en un sol taulell. Les cortines, recollides en els laterals, intenten aparençar la profunditat de la fornícula on es mostra la imatge. Aquest efecte il·lusionista ens ajuda a datar l'obra, ja que fou un recurs molt utilitzat durant l'última dècada del segle XVIII⁴. La diferència entre una i l'altra la trobem en petits detalls com el brodat de la túnica, la quantitat de joies o la vara d'assutzenes.

Foren produïts a la fàbrica Huerta de Manises.⁵

El plafó de la Mare de Déu dels Desemparats amb Sant Vicent Màrtir i Sant Vicent Ferrer (fig. 10) del carrer del Mestre Palau núm. 3 té la mateixa cronologia que els anteriors i també utilitza el mateix color rosat tan característic de l'època. En els carcanyols de l'arc veiem a la dreta l'escut de la ciutat de València i a l'esquerra el d'Espanya amb les armes de Castella i Lleó que es feia servir durant la monarquia de la Restauració. De fet, tres pinzellades al centre insinuen les flors de lis dels Borbons. El componen 12 taulells (4 x 3) i porta la inscripció *Na Sa de los Desamparados*. Està basat en l'estampa de la Mare de Déu dels Desemparats de l'Establiment litogràfic de Pere Martí de València. Al plafó s'ha substituït l'escut de la confraria per l'anagrama de Maria i s'ha afegit el filacteri del *Timete Deum* de St. Vicent Ferrer.

10. Mare de Déu dels Desemparats.
Carrer del Mestre Palau

11. Retolació urbana

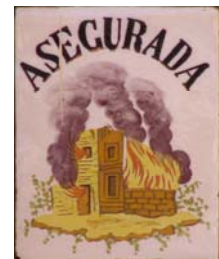
Sabem que al Calvari hi hagué un viacrucis de l'any 1867, segons llegim en una inscripció sobre taulells obrada al fons del recinte. De tot açò no queda res, només aquest testimoni escrit. Les XIV estacions actuals són posteriors i estan signades per A[ntonio] Sanchis del carrer de Colom de València, taller que desenvolupà la seua obra entre els anys 40 i 60 del segle passat. A l'entrada del Calvari hi ha els set dolors de Maria. Cada plafó està compost per 12 taulells i tots tenen la llegenda *A expensas de Dª Dolores* seguida dels cognoms de la donant. Per les similituds amb els Dolors del viacrucis de La Mata, segurament són obra d'Enrique Segarra "Chito" de Manises.

Del segle XIX són les plaques de retolació urbana (fig. 11). Hi ha de dos tipus amb diferent cronologia. Les més antigues, vers 1860, tenen les lletres i els números blaus. Les de lletres negres i tipografia més moderna són posteriors⁶. Al carrer del Barranc hi havia, abans de tombar la casa, un senyal de trànsit (la tartana) que ara es conserva a l'Ajuntament⁷.

No hem d'oblidar les plaques de la companyia d'assegurances contra incendis que es fabricaren durant la segona meitat del segle XIX i principis del XX (fig. 12). Als carrers d'Alfara trobem bastants exemples. Totes tenen el dibuix d'una casa en flames. Al principi eren rectangulars amb la llegenda *Asegurada*. Amb el temps començaren a fer-les amb motle i la inscripció canvià a *Seguros Mutuos de Valencia y su provincia*.

Al carrer de Sant Bertomeu núm. 6 localitzem uns brancals de la fàbrica de Jose María Verdejo de Manises (fig. 13). El revestiment dels brancals de les portes amb taulells té l'origen en el segle XIX, però no es posà de moda fins el segle XX per influència del Modernisme. El moment àlgid cal situar-lo entre 1915 i la Guerra d'Espanya. El centre productor predominant fou Manises amb les fàbriques de Leopold Mora, Francesc Lahuerta i Josep Maria Verdejo⁸.

La decoració dels brancals es feia amb la tècnica del tubat o de la mànega, que els fabricants locals del moment anomenaven sistema belga. Sobre taulells de 15 x 15 cm fets amb pasta blanca donaven relleu al dibuix i després l'omplien amb vidrats de colors translúcids. Els ornaments modernistes i les aus

12. Asegurada. Carrer Major

exòtiques amb plomes de colors s'ajustaven perfectament al format allargat dels brancals, adequats al gruix del mur⁹.

Moltes vegades els brancals també es recobrien amb taulells de mostra com és el cas de la casa núm. 30 del carrer de Cavallers. Es tracta d'una sanefa de principis del segle XX, pintada amb trepa i formada per una cinta blava de plec angulosos i flors. En altres ocasions els taulells de mostra s'utilitzaven per decorar les façanes de les cases. De la mateixa època són els de disseny neogipci que trobem a les cases núm. 30 i 32 del carrer de Sant Bertomeu i 16 del de Cavallers.

La Mare de Déu del Carme de la façana dels Jardins Municipals al Carrer de

13. Brancal. Carrer de St. Bertomeu

14. Mare de Déu del Carme. Carrer de St Bertomeu

Sant Bertomeu (fig. 14) és posterior a la Guerra d'Espanya. Està format per 12 taulells (4 x 3). La Verge asseguda amb el Xiquet al braç apareix davall d'un dosser amb cortina que sostenen dos àngels. Predominen les tonalitats grogues i la concepció general participa del gust neobarroc. L'obra està signada al taulell núm. 12 per Fernando Miralles Comeche.

Altres obres d'aquest pintor són Maria Auxiliadora al carrer Baix de Fornà (signat), Sant Antoni Abat al seu carrer de Benaguasil (signat i datat: 1926), Sant Andreu en l'interior d'una casa de l'Alcúdia¹⁰ (signat i datat: 1926), el Viacrucis del Calvari de Sagunt (signat i datat: 1926) i el de l'església de Canet d'En Berenguer, Sant Joan Baptista al carrer de Sant Joan i Sant Roc al carrer de les Eres de Quatretonda, Sant Miquel al carrer de València a Picanya, i l'abraçada de Sant Francesc al carrer de Sant Francesc també a Picanya (datat: 1939). Els quatre últims, malgrat que no estan signats, els hem atribuït gràcies a que utilitza la mateixa orla daurada de formes toves, la mateixa cartel·la amb el nom del sant i, sobretot, per la pinzellada i colorit propis del pintor. També li atribuïm el viacrucis de Canals, 14 estacions pintades després de Guerra, d'especial interès pel format de 2 x 3 i perquè conté un gran repertori de personatges que ens pot ajudar a adscriure-li, per comparació, altres obres. Als plafons de Benaguasil i l'Alcúdia llegim en la part inferior esquerra F[àbric]a Cayetano Soler. Desconeixen si quan Miralles pintà la Mare de Déu del Carme seguia treballant en aquesta fàbrica de Manises.

La Verge dels Socors de la plaça de l'Antic Regne núm. 1 fou obrada als anys 80. No té marca de fàbrica ni signatura. Als Jardins Municipals veiem l'estació IV d'un viacrucis. Està signada per V[icent] Aguilera Vidal, pintor d'Onda que servia encàrrecs a diverses fàbriques de València. Sobre la font de l'Almàssera trobem sant Isidre, obra dels anys 60 signada per Marín. Al pati del Palau hi ha un sant Joan de Ribera signat per Alcañiz el 1985. Espinosa Carpio és l'autor del panell de sant Bertomeu que en 1991 s'obrà a la façana dels Jardins Municipals per a fer pendant amb la Mare de Déu del Carme. Finalment, trobem un altre sant Joan de Ribera al carrer de Cavallers núm. 34. Està signat per J. Manuel Tos de Manises el 1997.

Totes aquestes obres ens permeten resseguir l'evolució de la ceràmica valenciana des de l'Edat Mitjana fins el segle XX. Per una altra banda, hem de tenir en compte que en l'interior d'algunes cases del poble hi ha plafons devocionals, socolades, etc. de gran mèrit artístic, però que formen part de l'àmbit privat i per tant queden fora d'aquest estudi.

Beatriu Navarro i Buenaventura

(Fot. J. Ll. Cebrián)

Publicat en *Alfara del Patriarca Festes patronals 2009*, ps. 21-25.

¹ San Petrillo, Varón de: "Un azulejo heráldico y el señorío de los Cruilles en Alfara", en *Cosas Añejas*. València, 1919. Recollit en *Materiales de Historia 1989 (Historiografía)*. Alfara del Patriarca, Ajuntament, 1989. ps. 25-27.

² Chiralt Bailach, E.: *Agricultura, vida i alimentació en l'Horta de València durant la Baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna: el Senyoriu d'Alfara del Patriarca*. València, ABV, 2002. pàg. 266.

³ Cebrián i Molina, J. Ll.: *Taulells populars a Picanya. Entre la devoció i els ocells*. Picanya, Ajuntament, 2005. ps. 57-58.

⁴ Pérez Guillén, I. V.: *La pintura ceràmica valenciana del s. XVIII*. València, Alfons el Magnànim, 1991. ps. 129-132.

⁵ Navarro i Buenaventura, B.: "Pintura ceràmica del segle XIX a Alfara". *Alfara del Patriarca. Festes patronals 2008*. ps. 24-26. Disponible també al web *Patrialfara*: <http://www.uv.es/befrana/pdfs/ceramicaseglexix.pdf>; Cebrián i Molina, J. Ll. - Navarro i Buenaventura, B.: *Pintura ceràmica a Xàtiva*. Xàtiva, Ajuntament, 2009 (en premsa).

⁶ El maig de 2009 han assolat la casa núm. 3 del carrer de la Nòria que tenia els taulells amb el rètol *Calle del Molino* i l'1.

⁷ Navarro i Buenaventura, B.: *Art. cit.* La placa del senyal de trànsit i els plafons mencionats de sant Joan i santa Rita han estat recentment restaurats per l'Institut Valencià de Conservació i Restauració de Bens Culturals.

⁸ Cebrián i Molina, J. Ll.: *Op. cit.* ps. 73-76. [El cap. "Els brancals de les portes" disponible en <http://www.uv.es/artipatrimoni/picanya.htm>]

⁹ Pérez Camps, J.: "La indústria azulejera de Manises entre 1800 y 1940", en *Azulejería en Valencia. De la Edad Media a principios del siglo XX*. València, Generalitat, 2006. pàg. 149.

¹⁰ DD. AA.: *Els panels devocionals a l'Alcúdia*. L'Alcúdia, Ajuntament, 1990. ps. 85 i 123.